

Rauno Nieminen

Jousisitra ja Porthanin harpu

Käsitys historiasta voi muuttua toisinaan radikaalistikin, kun löydetään uusia lähteitä ja kun vanhat lähteet ymmärretään tulkita uudella tavalla. Tammikuussa 2004 tein Suomen kansallismuseon keskusvarastossa kuvauksia kansansoittimista. Aloitin työn virsikanteleista. Niiden joukossa oli kaksi soitinta, jotka eivät ilmeisestikään olleet virsikanteleita. Soittimet olivat pitkänomaisia, kuten virsikantele, mutta niissä oli kaksi kieltä. Toisen kielen alla on puusta tehtyjä nappuloita, joita vasten kieltä painetaan ja siten saadaan sävelasteikko. Toinen kieli toimii borduna-äänenä. Soittimet oli rakennettu yhdestä puusta kovertamalla ja tekotapansa vuoksi ne näyttivät paljon vanhakantaisemmilta kuin virsikantele. Soittimia soitetaan jousella. Virsikanteleissa on yleensä vain yksi kieli ja nappuloiden sijaan on yksi yhtenäinen pykälälauta keskellä soitinta.

Kun soittimelle oli saatava joku nimi museon esinekorttiin, soitin Timo Leisiölle ja kuvailin soitinta. Päätimme antaa soittimelle tieteellisen nimen jousisitra. Soitin kuuluu selkeästi sitrasoittimiin, kuten myös kantele. Jousisitraa soitetaan jousella kuten jouhikkoa, joka on lajiltaan lyyrasoitin. Yhteistä jousisitralla ja jouhikolla on myös bordunakieli ja viritys. Myöhemmin selvisi, että tästä jousisitrasta on käytetty monia nimityksiä kuten harpa, harppu, kanteleharpa, nastaniekka harppu ja jouhikas. Yleisin nimitys on kuitenkin ollut harppu. ”Harpusta” tulee mieleen ensimmäisenä se soitin, joka on irlantilaisessa kolikossa toisella puolella ja jota Harpo Marx soittaa elokuvissa. Tämän soittimen tieteellinen nimitys on myös harppu. Timo Leisiö on käsitellyt kantele-, harppu- ja lyyrasoittimia artikkelissa ”Lyyra ja säkkipilli Itämerellä. Ongelmakeskuksina sanat harppu ja pilli” (Leisiö 1979) sekä toisessa artikkelissa ”Onko kantele ollut aina kantele?”, jossa Leisiö (2002) toteaa varsinaissuomalaisista soittimista: ”Tätä LYYRAA he nimittivät samalla sanalla kuin germaanit eli *harppu*.” Soittimien kansanomaisten ja tieteellisten nimien keitokseen on nyt lisättävä vielä jousisitra, jota kutsutaan myös harpuksi. Itse käytän nimitystä jousisitra, mutta myös sen muita nimityksiä kursivoituina, silloin kun tiedonantaja on itse niitä käyttänyt.

Tämän ”uuden” löydön merkitys alkoi paljastua aina uutta materiaalia löytäessäni. Olin osannut jo aavistella, että Suomen museoista voisi vielä löytyä jousisitroja, sillä olin tavannut kaksi vuotta aikaisemmin norjalaisen soitinrakentajan Sverre Jenssenin, joka oli rakentanut kopion Tukholman musiikkimuseon suomalaisesta jousisitrasta. Yllättäviäkin asioita ilmeni: voisiko kysymyksessä mahdollisesti olla Henrik Gabriel Porthanin (1983: 83) *De poesi Fennicassa* mainitsema ”toinen” kielisoitinlaji, *harpu*?

Aluksi selvitän jousisiträn uudelleen löytymiseen johtaneita tapahtumia ja esitän löytämiäni tietoja jousisitroista, niiden soittajista ja kerääjistä. Miksi tämä soitin jäi aikanaan suomalaisilta tutkijoilta huomioimatta? Mitä asioita jousisitrasta voi vielä saada selvitettyä yli sadan vuoden jälkeen? Museoissa olevien jousisitrojen mitaamisen ja niistä rakennettujen kopioiden avulla tarkastelen soittimissa käytettyjä asteikkoja ja soittotapaa.

Jousisiträn selvittäminen liittyy Sibelius-Akatemian kansanmusiikkiosastolla tekeillä olevaan tohtorintutkintoon, jonka aiheena on toistaiseksi yksinkertaisesti jouhikko. Tutkimukseni tarkoituksena on selvittää mm. voiko museoissa säilyneiden noin 40 jouhikon ominaisuuksia tutkia rakentamalla niistä kopioita. Museojouhikoista yksikään ei ole enää soittokuntoinen, eikä niitä nykysuuntauksen mukaisesti korjata soittokuntoisiksi. Ainoa tapa tutkia tällaisten soitinten sointia, soitettavuutta ja viritystasoa, on kopion rakentaminen. Jouhikkokopioiden rakentamisesta saamiini positiivisten kokemusten innoittamana rakensin kaikista neljästä tunnetusta jousisitrasta kopiot. Alkuperäisistä soittimista olen tehnyt tarkat mittaukset ja piirustukset museoissa. Soittimien viritystä, rakennetta ja muita ominaisuuksia voi selvittää teoreettisestikin, mutta teorian liittäminen käytäntöön tuo usein esiin uusia asioita. Kopioiden avulla voi myös testata asioita, joista voi saada tietoa vain empiirisesti, kuten esimerkiksi soittimen soitettavuus.

Jousisiträn löytäminen

Jousisitroja löysivät ja toivat museoihin jo 1870-luvulla Gustaf Retzius ja A.A. Borenius. Retzius kirjoitti usein suomalaisesta *kanteleharpasta*. Soitin oli Suomessa pimennossa pitkään ja pääsin sen jäljille norjalaisen soitinrakentajan Sverre Jenssenin avulla. Jenssenillä ei ollut mitään ennakkokäsityksiä siitä, mitä kansansoittimia Suomessa pitäisi olla. Hän oli kiinnostunut ottamaan käyttöönsä Pohjolan vanhoja, mahdollisesti periodimusiikkiin sopivia kansansoittimia. Niinpä hän rakensi Hortense Panumin (1928: 83) teoksesta löytämänsä ilomantsilaisen *kanteleharpan*.

Vuonna 1996 sain kirjeen Jensseniltä. Hän oli saanut tietää, että olin tehnyt piirustuksia Tukholman Musiikkimuseon suomalaisista soittimista. Jenssen kirjoitti: ”A curious bowed ’langeleik’ is among the belongings of the museum in Stockholm, and it is said to come from Ilomants in Finland. I would be very glad to hear your opinion about this bowed zitter”. Vastasin, ettei kyseistä soitinta löytynyt museon varastosta.

A.O. Väisäsen kirja *Kantele- ja jouhikkosävelmiä* oli jo loppuunmyyty, kun jouhikon ja viisikielisen kanteleen soitto elpyi Suomessa 1980-luvun alussa. Julkaisin jouhikkosävelmät uudelleen kirjassa *Jouhikko* (Nieminen 1984). Kirjaa tehdessäni

yritin löytää kaiken lähdemateriaalin, joka oli ollut Otto Anderssonin ja A.O. Väisäsen käytössä heidän kirjoittaessaan tutkimuksiaan. Kävin tutustumassa myös Suomen museoiden ja Tukholman Musiikkimuseon jousikoihin. Tukholmassa piirsin jousikoita lokakuun lopulla vuonna 1982. Soitinkorttien perusteella museossa niitä olisi pitänyt olla useita, mutta niitä ei kuitenkaan löytynyt.

Seuraavan kerran tapasin Jenssenin lokakuussa 2002 Oslossa. Hän kertoi nyt rakentaneensa sen soittimen, josta oli minulle kirjoittanut. Hän oli soittanut Tukholman Musiikkimuseoon ja saanut soittimen mitat. Soitin oli edelleen kateissa, mutta päämitat olivat löytyneet soitinkortista, ja Panumin teoksen kuvasta selvisi muoto. Yllätys oli suuri kun Jenssen näytti soitinta. Se ei ollut jousikko vaan jousisitra (*kanteleharpa*), jonka Gustaf Retzius oli tuonut Ilomantsista Tukholmaan vuoden 1873 matkaltaan. Olin kyllä nähnyt Panumin kirjan aikaisemminkin, mutta en ollut kiinnittänyt jousisitraan sen kummempaa huomiota.

Nyt selvisi, miksi Tukholman Musiikkimuseosta ei löytynyt kyseistä soitinta vuonna 1982. Retzius oli nimennyt sekä jousikanteleen että jousisitran samalla nimellä, *kanteleharpa*. Museosta löytyi Retziuksen Suomesta tuomat *kanteleharpa*-nimiset jousikot, mutta ei jousisitraa. Oletin, että kaikki *kanteleharpa*-nimiset soittimet olisivat jousikoita, ja niinpä museon henkilökunta yritti etsiä minulle jousikkoa, sitä löytämättä. Anderssonin ja Väisäsen tutkimuksista olin oppinut, että jousikkoa on nimitetty Suomessa myös *harpuksi*.

Seuraavan kerran jousisitra tuli eteeni Suomen kansallismuseon keskusvarastossa Orimattilassa tammikuussa 2004. Virsikanteleiden joukossa oli kolme samannäköistä soitinta kuin Sverre Jenssenin rakentama jousisitran kopio. Kahden jousisitran alkuperä ei ollut tiedossa. Kolmas oli saatu lahjoituksena Lieksasta vuonna 1988. Museoviraston tutkija Raila Kataja epäili, että kaksi tuntematonta jousisitraa voisivat olla A.A. Boreniuksen Karjalasta keräämiä soittimia, joiden tietoja kerääjä ei ollut antanut museolle. Tiedustelu Tukholman Musiikkimuseoon keväällä 2004 ei tuottanut tulosta, Retziuksen *kanteleharpa* oli edelleen kateissa. Päätin kuitenkin käydä museossa huhtikuun lopulla. Kun näytin museon kansansoittimista vastaavalle Eva Olanderssonille Retziuksen kirjasta jousisitran kuvaa, ei kulunut kuin kaksi tuntia, ja soitin oli löytynyt.

Samaan aikaan olin aikeissa toimittaa uudelleen *Jousikko*-kirjani ja päätin ottaa selvää arvoituksellisesta A.A. Boreniuksen jousikkonuotista numero 556 (Borenius 1877a), jonka A.O. Väisänen oli jättänyt julkaisematta *Kantele- ja jousikkosävelmiä*-kirjassaan. Samalla voisi löytyä tietoa Boreniuksen keräämistä soittimista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkistosta löytyikin Boreniuksen vuoden 1877 matkasta kulukirja, joka ratkaisi sekä jousisitran että nuotin 566 arvoituksen: sävelmää ei oltukaan soitettu jousikolla, vaan sen oli soittanut Jyrki Sissonen *harpullaan* eli jousisitralla. Samalla löytyivät tiedot kolmen jousisitran alkuperäisistä omistajista, jotka asuivat Ilomantsissa.

Porthanin harpu

Henrik Gabriel Porthanin (1739–1804) mukaan suomalaisilla on käytössä kolmenlaisia soittimia, joista hän kirjoitti kirjassaan *De poesi Fennica*. Kuvauksesta on tunnistettu Suomen kansallissoitin sormikantele sekä jouhikantele, mutta Porthanin mainitsema ”toinen kielisoitinlaji”, *harpu*, on jäänyt arvoitukseksi musiikintutkijoille¹. Porthan (1983: 83) kirjoitti:

Toinen kielisoitinlaji, jota meikäläiset nimittävät Ruotsista lainatulla sanalla *Harpuksi*, on miltei kaksi kyynärää pitkä ja noin kyynärän levyinen, alhaalta avonainen. Siinä on kolme messinkikieltä, joiden ylitse hevosen jouhista tehtyä joustaa vedetään edestakaisin.²

Porthan käytti soittimista nimityksiä *Kandele*, *Harpu* ja *Jouhi-Kandele*. Porthanin jälkeen kolmesta kielisoitinlajista kirjoittavat ruotsalainen Gustaf Retzius teoksessaan *Finska Kranier* (1878: 137) ja tanskalainen Hortense Panum teoksessaan *Middelalderens Strenginstrumenter og deres foreløbere i oldtiden* vuodelta 1928. Panumin kirja on jäänyt melko tuntemattomaksi Suomessa. Retziuksen kirjat, joissa on kuvaus kanteleesta, jouhikosta ja jousisitrasta, tekivät 1800-luvun lopulla Suomea tunnetuksi maailmalla.

Kannelta ja jouhikkoa ovat Suomessa tutkineet Otto Andersson ja Armas Otto Väisänen. Anderssonin vuonna 1923 julkaisema väitöskirja *Stråkharpans* oli ensimmäinen kansansoitinta käsittelevä väitöskirja maassamme. Väisänen julkaisi suomalaiset kantele- ja jouhikkosävelmät vuonna 1928 ja kirjoitti soittimista lehtiartikkeleita ja radioesitelmiä. Kummankin tutkijan kirjojen lähdeluettelosta löytyy Retziuksen kirja *Finland i Nordiska museet* (Retzius 1881), mutta kumpikaan ei kommentoi Retziuksen kirjoitusta suomalaisista kielisoittimista ja jousisitrasta.

Kansansoittimien keräys

Sävelmien kerääjät kokosivat matkoiltaan myös soittimia. Usein soitin ostettiin samalta soittajalta, jolta ensin oli tallennettu sävelmät. Esimerkiksi jouhikoita Suomesta ja Karjalasta on saatu museoihin yhteensä 21 kappaletta. Suurimman määrän (8 kappaletta) keräsi A.O. Väisänen. Borenius keräsi viisi, tuntematon kerääjä kolme, G. Retzius/E. Nordenson kaksi, Karl Collan kaksi sekä A.O. Hainari ja M. Wetuschenko kumpikin yhden kappaleen. Kaikki edellä mainitut eivät olleet sävelmien kerääjiä: Retziuksen ja Nordensonin tutkimuksien pääaiheena eivät olleet soittimet. Hainari ja Wetuschenko keräsivät työkseen museoihin kaikenlaista tavaraa. Sävelmien kerääjien merkitys soitinten kerääjinä on siten ollut suuri: heidän talteen saamistaan soittimista

on lisäksi olemassa eniten tietoa itse soittimesta, omistajasta, virityksistä jne. Karjalaisista jouhikoista vain yhden paikkakunta ei ole tiedossa. Soittimen omistaja on tiedossa 12:ssa tapauksessa ja soittimen kerääjä 18:ssa.

Sävelmien kerääjät työllistivät soittajia ja saattoivat antaa vielä uutta puhtia kaatoamassa olevalle harrastukselle. A.O.Väisänen tilasi Juho Villaselta useita uusia jouhikoita, Pekka Lambergilta kaksi ja Feodor Matejef Bratschulta yhden soittimen Suomen kansallismuseoon. Villasen soittimia Väisänen (1928: 102) mainitsee olevan Kansallismuseon lisäksi parissa ulkomaisessakin museossa. Heikki Honkanen myi *harppujaan* helsinkiläisille runonkerääjille, ruotsalaiselle Gustaf Retziukselle ja vielä Boreniuskin teetätti hänellä uuden jousisitran vuonna 1873. Juho Vaittinen ei omistanut eikä soittanut enää jouhikkoa, kun Väisänen nuotinsi häneltä sävelmiä vuonna 1916. Vaittinen soitti naapurikylyn Bratschun Fedjan jouhikolla, mutta rakensi itselleen uuden, koska ei ollut tyytyväinen Bratschun soittimeen.

Gustaf Retzius (1881:119) valitteli runolaulun ja kanteleiden jo hävinneen Karjalasta vuoden 1873 keräysmatkasta kirjoittaessaan:

Ikivanhasta, vain viidellä kielellä varustetusta kanteleesta, jolla Väinämöinen runojaan soitti, emme nähneet Karjalan matkallamme vilaustakaan. On mahdollista, että sellaisia on vielä Suojärven pitäjässä Venäjän rajan pinnassa ja vielä todennäköisemmin toisella puolen rajaa, mutta on valitettavasti surullinen tosiasia, että vanha kantele ja kanteleensoitto yleensäkin ovat pysyvästi kadonneet. Täällä niinkuin muuallakin nykyaikaisen teollisuuden sieluttomat koneet työntävät tieltään alkuperäisen: kanteleen syrjäyttää iänikuinen harmonikka, joka Suomessa kuten Ruotsinkin maaseudulla sietämättömällä melullaan uuvuttaa aidon ja alkuperäisen rippeitä etsivän retkeilijän korvan.

Viisikielistä kannelta Retzius ei Karjalasta löytänyt. Ilomantsin nimismies Maurits Weisell järjesti Retziukselle jälkikäteen viisikielisen kanteleen Tukholmaan. Weisell oli löytänyt virkatehtävissä kulkiessaan 80-vuotiaan vanhuksen, joka osasi vielä rakentaa viisikielisen kanteleen.

Gustaf Retzius

Ruotsalainen tutkija Magnus Gustaf Retzius teki Christian Lovénin ja Erik Nordensoinin kanssa Suomessa laajan tutkimusmatkan vuonna 1873. Retziuksen matka ulottui Suomeen, Karjalaan ja Volgalle asti. Tavoitteena oli suomalaisten rotuominaisuuksien selvittäminen pääkallontutkimuksen eli kranologian avulla. Matkan tulokset olivat kuitenkin paljon laaja-alaisemmat ja merkitykseltään kauaskantoisemmat. Hannes Sihvo (1977:143) pitää Retziuksen retkeä yhtenä karelianismin historian merkittävimmistä jo yhden kuvan ja siihen liittyvän kuvauksen ansiosta:

Valokuvan pohjalta tehty piirros ilomantsilaisesta kanteleensoittajasta Jaakko Parppeista on ollut 1800-luvun lopun ehkä tunnetuin karjalaisuuden ja kalevalaisuuden kuvallinen symboli aina siihen asti kunnes kotimaiset löytöretkeilijät nostivat etualalle Onoilan, Shemeikkain ja Vornasten aateliset piirteet valokuvina, maalauksina, piirroksina ja patsaina.

Retzius julkaisi matkansa tuloksia teoksissaan *Finska Kranier* (1878), *Finland i Nordiska museet* (1881) ja sen saksannoksessa *Finnland* (1885). Kirjojen aineisto on keskenään lähes sama. Niissä kuvataan suomalaista luontoa, kansaa, asumuksia, rotuja, mutta myös musiikkia ja soittimia. Kirjat tekivät kauan aikaa ainoina lajissaan Suomea tunnetuksi maailmalla (Sihvo 1977: 154).

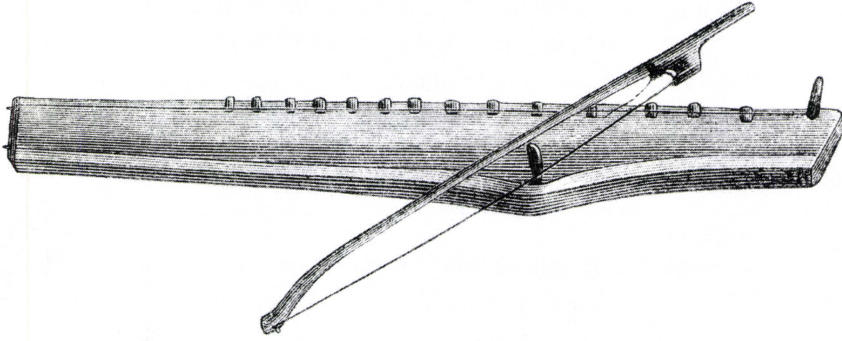
Retzius ja Nordenson hankkivat matkallaan kaksi jouhikannelta, yhden jousisitrin ja kuusi kannelta. *Harppu* oli ostettu Ilomantsista Heikki Honkaselta. Ilomantsista on myös Parppeinvaaran ukon 8-kielinen kantele. Soittimet on lahjoitettu Tukholman Pohjoismaiseen Museoon (Nordiska Museet) kesäkuussa 1876. Soittimet siirrettiin myöhemmin Musiikkimuseoon ja ne oli luetteloitu vuonna 1982 näkemässäni käsin-kirjoitetussa soitinkortistossa seuraavasti:

NM 11078	Stråk-kantele	3 strängar av tagel ...	Finland, Karelen, Eno sn
NM 11079	Stråk-kantele	3 strängar av tagel...	Finland, Karelen, Ilomants sn
NM 11081 b	Kantele-Harpa	2 strängar	Finland Karelen, Ilomants sn, Mankola by
NM11080	Kantele	17 strängar	Finland, Karelen, Eno sn
NM11081a	Kantele	8 strängar	Finland, Karelen, Ilomants sn
NM11062	Kantele	5 strängar	Finland, Karelen
NM 11063	Kantele	5 strängar	Finland, Karelen, Eno
NM 11051	Stråk-kantele		Finland, Tavastland, Pielavesi
NM 11060	Kantele	12-strängar med stråke	Finland, Karelen, Impilax

Retzius (1878: 137) mainitsee kolme suomalaista kanteletyyppiä: yksi sormilla ja kaksi jousella soitettavaa kanteletta. Sormilla soitettavista kanteleista on kuvattu kirjaan kolme erilaista: 5-kielinen, 8-kielinen ja 12-kielinen. Viisi- ja kahdeksankielinen kantele ovat kotoisin Ilomantsista ja 12-kielinen Impilahdelta.

Kanteleharpa on kahden muun kanteletyyppin yleisnimi. Ensimmäinen *kanteleharpa* on jouhikantele, ”Kanteleharpa med trä strängar och stråke”. Toinen kaksikielinen *kanteleharpa* on jousisitra. Retziukselle oli tullut erehdys soittimen kieliluvun kohdalla, sillä hän kirjoittaa: ”kanteleharpa med en sträng och stråke”. Kirjan kuvassa soittimesta puuttuu toinen eli bordunakieli. Soittimessa on kuitenkin toista kieltä varten viritystappi ja kielen toisessa päässä naula. Soittimessa on siten ollut kaksi kieltä, vaikka toinen puuttuikin. Retzius (1878:138) kirjoittaa toisesta *kanteleharpasta*:

Mutta on olemassa vielä toisentyylinen ”kantele-soitin”. Se -- on varustettu ainoastaan yhdellä messinkikielellä, joka juoksee yli laatikon etupuolelle kiinnitettyjen puutappien yli; tästä kanteleesta puuttuu tavallisesti pohja laatikon alta. Muiden näistä kehitettyjen soitinten kuvaamiseen en halua tässä mennä.³

Kuva 1. Ilomantsilaisen Heikki Honkasen kanteleharpa Gustaf Retziuksen kirjassa Finska Kranier v. 1878.

Axel August Borenius

Axel August Borenius, myöhemmin Lähteenkorva, teki suuren työn kalevalaisten runojen ja runosävelmien kerääjänä. Borenius teki keräysmatkoja vuosina 1871, 1872, 1876, 1877, 1879, 1880 ja 1897. Runokokoelmiensa alkuperäiset muistiinpanot sekä tieteelliset käsikirjoituksensa Borenius luovutti 5.3.1906 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle. Vuonna 1921 Borenius sai Kordelinin säätiöltä 5000 markan apurahan sävelmiensä järjestelyä varten. Tällöin hänen keskittymiskykynsä oli jo herpaantunut, eikä työ johtanut toivottuihin tuloksiin (Itkonen 1936: 101). Vuoden 1877 matkalta keräämänsä soittimet Borenius luovutti samana vuonna pois, suurelta osaltaan yliopiston kansatieteelliselle museolle (Itkonen 1936: 54). Vuonna 1893 määrättiin Yliopiston historiallis-kansatieteellisen museon, siihen yhdistettyjen Suomen Muinaismuisto-yhdistyksen ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kokoelmien sekä Ylioppilasosakuntien kansatieteellisen museon kokoelmat Muinaistieteellisen toimikunnan alaisuuteen ja valtionarkeologin hallintaan. Vuodesta 1894 alkaen nämä yhdistetyt kokoelmat saivat nimekseen Valtion Historiallinen museo ja vuodesta 1917 Suomen kansallismuseo. Museon pääluetelossa Boreniuksen soittimet on kirjattu seuraavasti:

1855. Kanteleita, paimentorvia y.m. suomalaisia soittokoneita, jotka maisteri Aksel Borenius keräsi ja toi museoon vasta tilaisuudessa luetellaksensa, täyttämättä sitä lupautsansa. Seuraava luettelo on kopio niistä lipuista, jotka vielä 15 vuoden kuluttua ovat museon monituisissa muutoksissa koneihin kiinnitettyinä säilyneet.

Borenius lupasi tulla myöhemmin antamaan museolle tiedot keräämistään soittimista. Kun näin ei tapahtunut, museo teki luetteloinnin niillä tiedoilla, mitä oli käytettävissä. Borenius on kirjoittanut myöhemmin pääkirjan reunaan huomautuksen: ”Tähän esitykseen panen jyrkän vastalauseen A. Lähteenkorva”. Borenius on tehnyt lisäksi reunahuomautuksia useiden soittimien kohdalle. Kahdenkymmenenviiden esineen jälkeen luetteloon on laitettu vielä esineet numero 26-49 seuraavalla maininnalla:

Mahdollisesti kuuluvat seuraavatkin soittokoneet edellä mainittuun A.A. Boreniuksen kokoelmaan. Niistä ei ole lippuja säilynyt eikä ole muitakaan tietoja niistä olemassa.

26. Virsikanteleen koppa, uusi kahdelle kielelle, jotka kuitenkin ruuvineen puuttuvat.
Pituus 74,5 stm

27. Virsikanteleen koppa melkein samaa muotoa kuin edellinen, mutta vanha eli oik. musta. Siltäkin puuttuvat kielet ja ruuvit. 72 stmin pituinen.

28. Pieni jouhikko 2:lla kielellä. Saanut tallan ja yhden tapin uuden 27.2.1915.

Soittimet numerosta 26 eteenpäin Borenius oli hankkinut vuoden 1877 matkallaan. Soitinluettelon soittimet menevät yksiin Boreniuksen vuoden 1877 kulukirjassa (Borenius 1877b) ostetuiksi mainittujen soitinten kanssa: 28 kannelta, 4 jouhikkoa, 4 pilliä, kolme joustia ja kaksi jousisitraa. Museon pääluetelossa on kaksi jousisitraa, numerot 26 ja 25, jotka Kansallismuseossa on luetteloitu ”virsikanteleen koppa”-nimellä. Niiden jälkeen on tilikirjassa neljä jouhikannelta, kanteleita ja jousia. Kulukirjassa on merkitty matkasta aiheutuneita kuluja muun muassa seuraavasti:

Lokakuu	12	laulajille kyyti Lehtovaaraan	2:50
		Mekrijärveen	1:25
		Lehtovaaran kantele (1800)	2:-
	13	Jyrki Sissosen harppu	1:-
		vipu siihen Korhoselta	0:50
		laulajille	0:50
	14	Ruoka ja kahvi	1:10
		Jyrki Sissoselle	2:-
		Ryökkylään	0:50
	16	Sarvi	0:25
		Ilomantsiin	0:50
	17	soittajille	2:-
		Tilattu harppu	2:-

Kulukirjan muistiinpanojen mukaan Borenius tapasi 1.10. 1877 Heikki Honkasen. Borenius on tilannut Honkaselta *harpun*, jonka on sitten ostanut 17.10.1877. Borenius (1877b) kirjoitti kulukirjaansa Honkasesta seuraavasti:

Heikki Honkanen, 58 v. (s. 23/12 1818) Tänne muuttanut Maukkulasta. Harpun soittaja. On harpun myönyt 2 Helsingin runonkerääjälle (ennen v. 1853) sekä toisen Retziukselle v. 1874.

Boreniuksen vuoden 1877 matkan muistiinpanojen (Borenius 1877b) yhteydessä on neljänkymmenen kanteleen- ja jouhikonsoittajan luettelo. Siinä on maininta kolmannestakin *harpunsoittajasta*: ”Maukkulassa Tuomas Meriläinen kant. Juhana Honkani harpun soit kuollut?”

Honkanen oli jo myynyt *harppujaan* Helsingin runonkerääjille ja Retziukselle. Nyt hän teki uuden soittimen myös Boreniukselle, jonka tämä sai kahden viikon kuluttua tilauksesta. Tämä soitin on siten Suomen kansallismuseon luettelon numero 26: ”Virsikanteleen koppa, uusi kahdelle kielelle, jotka kuitenkin ruuvineen puuttuvat. Pituus 74,5 stm”. Tiedot täsmäävät soittimeen joka on Kansallismuseossa nykyisellä numerollaan SU 1855:26. Soitin on uusi, siinä ei ole käytön jälkiä ja se on 74,5 cm pitkä. Heikki Honkasen Helsingin runonkerääjille myydystä *harpusta* ei ole tietoja.

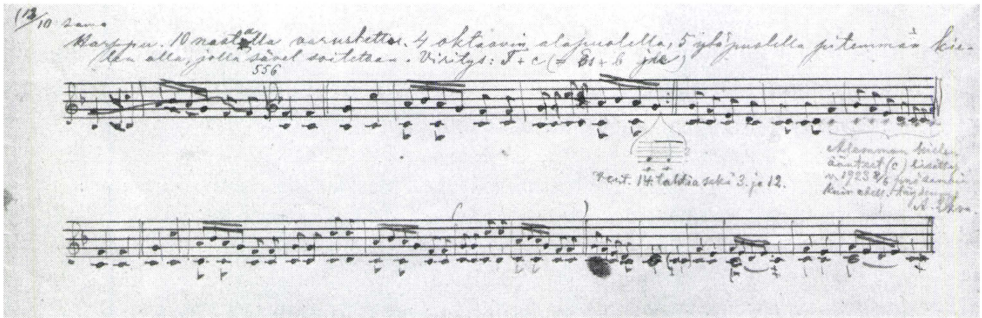
Otto Andersson oli kiinnostunut jouhikoista ja hän selvitti Boreniuksen keräämien jouhikoiden tiedot. Andersson (1923: 58) harmitteli, ettei Borenius ole julkaissut vielä materiaaliaan, joten Anderssonilla ei ollut ollut mahdollisuutta käyttää koko aineistoa, mutta hän oli kuitenkin kerännyt suurimman osan hajanaisista muistiinpanoista, joita on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoissa.

Jyrki Sissosen *harppu*

Borenius osti toisen *harpun* Ilomantsissa 13.10.1877 Jyrki Sissoselta. Borenius (1877a) kirjoitti Jyrki Sissoselta nuotintamansa nuotin päälle seuraavat tiedot:

Harppu. 10 nastalla varustettu. 4 oktaavin alapuolella, 5 yläpuolella pitemmän kielen alla, jolla sävel soitetaan. Viritys: F+ c (Es +b jne)

Kuvaus sopii Kansallismuseon soittimeen numero 27, se on värjäytynyt noesta mustaksi ja on 710 mm pitkä. Soittimessa on 10 nastaa. Kun melodiakielen viritys on F, on sen oktaavi f, eli viides nasta. Oktaavin alapuolella on siten 4 nastaa ja yläpuolella viisi. Soitin on Suomen kansallismuseossa numerolla SU 1855:27. Borenius tallensi Sissoselta yhden *harppusävelmän*.

Nuottiesimerkki 1. A.A.Boreniusken nuottikäsikirjoitus Jyrki Sissosen harpunoitosta. (Borenius 1877a)

Väinö Salminen (1921:138) kirjoitti Kalevalaseuran ensimmäisessä vuosikirjassa Mekrijärven runonlaulajista. Siellä asui kaksi tunnettua runonlaulajasukua, Sissoset ja Huohvanaiset. Kansanrunojen kerääjät merkitsivät muistiin laulajien runot, mutta itse laulajista ei ole juuri muuta tietoa kuin nimi. Salminen kirjoitti, että vaikka ”kylässä jo vuosisatoja on ollut eteviä runonlaulajia ja Ilomantsi on ollut Suomen Karjalan ’runojen kehto’”, ovat aiemmin julkaistut tiedot näistä laulajasuvuista supistuneet kymmenkuntaan riviin.

D.E.D. Europaeus kirjoitti Simana Sissoselta muistiin noin 60 runoa ja loitsua. Europaeus tapasi Sissosen heinäkuun kuudentena päivänä vuonna 1845. Seuraavana kesänä August Ahlqvist sai Sissoselta lisäksi parisenkymmentä runotekstiä. Kumpikaan kerääjä ei merkinnyt vihkoihinsa mitkä runot olivat Sissosen laulamia. Ainoat yksityiskohtaiset muistiinpanot Sissosista on tehnyt A.R. Niemi vuoden 1909 matkallaan. Tuolloin eli vielä Simanan tytär Anni Sissotar. Vuonna 1913 Väinö Salminen tiedusteli, mitä kaukaisemmat sukulaiset muistivat. Salminen (1921: 134) kertoo, että Simana Sissosen parhaina lauluveikkoina olivat Jyrki Sissonen ja Simana Huohvanainen:

Jyrki oli rengin tapainen, jolla ei ollut omaa kontua. Hän eleli samoilla piholla Simanan kanssa. Syntynyt hän oli joko 1801 tai 1802. Vaikkei Jyrki mielellään laulanut, niin oli hän sen sijaan aina valmis soittamaan kannelta. Nuoruudessaan soitti hän 5-kielistä ja 8-kielistä kannelta, mutta oppi sitten Koveron miehiltä Miihkali ja Tereti Ratiselta soittamaan kaksikielistä jouhikannelta. Hän mieltä jouhikanteleeseen niin, että valmisti kolme kaksikielistä ja kaksi kolmikielistä jouhikannelta, ’harpput’. Näissä käytti hän, ainakin yhdessä, vaskikieliä. Jyrkin kaksikielisen kanteleen virityksen ilmoittaa Lähteenkorva olleen f-c, eli es-b. Simana Sissosen laulaessa säesti Jyrki tavallisesti kanteleella. Mekrijärvellä tiedettiin, ettei Sissosten ollut tapana laulaa ja säestää itseään. Tavallisesti kokoonnuttiin Huohvanaisten suureen pirttiin laulamaan. Jyrki säesti, Simana Sissonen ja Simana ja Ontrei Huohvanainen lauloivat. Kun lau-

lettiin Väinämöisestä, niin muisteltiin sekä laulajain ja säestäjän että koko kuulemaan tulleen väen kyyneltyneen; 'se kävi niin luonnolle'.

Salminen (1921:134) on ensimmäinen, joka kirjoitti Jyrki Sissosen soitosta ja joka tulkitsi Sissosen *harpun*, eli jousisiträn jouhikoksi. Salmisen kenttävihkossa vuodelta 1913 on muistiinpanoja keskustelusta Jyrki Sissosen pojanpojan, Iivana Volotisen kanssa (Salminen 1913, Jetsu 1995 ja Timonen 2004:235):

Jyrki Sissonen tahilleen pelas, Ondrei ja Simana laulo (velj.) vanhat miehet ne joi siistillä. Se J. ku soitti sitte hän laulo ikänku kaulas niit sitte ku läks vetelemä, ne ol jouhest, ite teki harpun. Pani pöyälle oli nelikanttine. Tallikspuu keskellä soittajan puolella nastat: peliks se rupes. Ite teki soiton, ensimmäine ei tult hyvä, petäjäpuusta, kuivi, toinen ol lepäst. (Vaskikanteleenpelaaja 18 kiel)
 Ukko pelas loihut, petrat juoksut sillä. Komentti sillä ukko Simanaa ja Ontreit.
 Ku se laulo Väinämöistä ni se itki se kävi niin luonnolle.

Iivana Volotisen kuvaus sopii hyvin yksin Jyrki Sissosen jousisiträn kanssa. Volotinen kuvaa myös soittoasennon: ”Pani pöyälle oli nelikanttine. Tallikspuu keskellä soittajan puolella nastat.” Tämä laulukohtaus on aikaisemmin tulkittu siten, että Sissonen olisi säestänyt kanteleella Ondrein ja Simanan laulua. Salminen (1921: 134) on tulkinnut Boreniuksen muistiinpanon perusteella Sissosen *harpun* kanteleeksi: ”Jyrkin kaksikielisen kanteleen virityksen ilmoittaa Lähteenkorva olleen f-c, eli es-b. Simana Sissosen laulaessa säesti Jyrki tavallisesti kanteleella.” Sissonen on soittanut myös kannelta, mutta tämä Boreniuksen lainaus liittyy Sissosen harppuun. Kun nyt on tiedossa, että Sissosen ”kaksikielinen kantele” onkin ollut jousisitra, niin tässä kuvauksessa Sissonen olikin säestänyt runolauluja *harpullaan*, eli jousisitralla. Todennäköistä on, että Sissonen on käyttänyt nuorempana myös kannelta runonlaulun säestykseen. Myös A.R. Niemi (1909: 174 etc) oli kysellyt Iivana Volotiselta Jyrki Sissosesta:

Kun tul se Helsingin herra - ol liukkuloilleen mänemässä - Hoi Jyrki tule pihaan - jouhikkaaks harpuks (tois.) (jouhikas on nuottoo ved. käessä).

Niemen (1909: 317a) muistiinpanoissa on toinenkin kohta, jossa puhutaan Jyrkin soittimesta. Tässä Iivana Huohvanainen, Simana Sissosen tyttären poika, kertoo Jyrki Sissosesta:

Kaks viikkokautta - jouhesta tehty se harppu - siinä oli kaksin viikoin - Eli metsästyksellä ja kalastuksella. - Helsinkiläinen herra sen luona kaksin viikoin -

Näissä molemmissa muistelmissa muistutellaan todennäköisesti Boreniuksen käyntiä Jyrki Sissosen luona. Ehkä *harppu* muistetaan juuri siksi, että Borenius oli siitä kiin-

nostunut. Boreniuksen (1877b) kulukirjassa on vielä lisää tietoa *harpusta* :

Näitä soittuja on aina ollut vähä sanoi Jyrki Sissone[n] harpustaan. (Kielet vaskiset) B S.v. nyckelharpa.

Jyrki oppinut Koveron miehiltä Miihkali ja Terettie Ratiselta. On tehnyt 3-kielistäkin (ja soittanut) Keskimäinen kieli 1/9 lyhempi kuin pitin. Korkein kieli on silloin ollut 'vähää tiukemmasti sovitettu' (kuin keskim?) Luult. Perusääne terssi, kvintti [rivin yläpuolella lisäys: jos ei perusääni okt. ja duodesima.] Keskimäinenkin nastatoin.*

Vipu (=jousi/ =roka). - Nastat. Naulat perä. - Naulapuoli - emäkoppa - Vipu siihen Korhoselta (~~vanha~~ kotitekoinen viulunroka, Jyrin mukaan samallinen ja samanpituisen kuin harpun vipu) [Lisäys rivin yläpuolella tekijä Korhone noin 25 v] Sen pitäjältä -- [?] ”äänen koroitukseksi” (mukasoinnoksi) samoin kuin kolmaskin kieli. - J.on tehnyt 2 kolmikielistä, kolme kaksikielistä harppua. Ei ryskt kanteleitä eikä jouhikant . -

13.10.1877

Jyrki Sissonen 75 v.v (Syys Jyrillä 76) ,- Huavasta vaskikiel ”Nastaniekka” harppu hänen tekemä noin 1850. tai vähänä ennen. [Lisäys sivulla:] huavasta vaskikiel. [Toisella sivulla:] Kuusen pihkalla pihkasi - B Monelli oli apulaispappina vanhemman. Helsinkiin vienyt ynnä 5 kiel. kanteleen ja jouhikant. Viritys f, c= es,b_

Kun Borenius kirjoitti, että Jyrki oli tehnyt kaksi kolmikielistä ja kolme kaksikielistä *harppua*, ei ryssän kanteleita eikä jouhikanteleita, on ilmeistä, että Jyrki Sissonen soitti nimenomaan jousisitraa eikä jouhikkoa. Boreniuksen kuvausta jousisitrasta voi pitää luotettavana. Hänellä oli selkeä näkemys jousisiträn ja jouhikanteleen erosta. Sen voi päätellä kulukirjassa olevasta tarkasta jouhikanteleen kuvauksesta Ilomantsin Pirhunvaarassa:

Pirhunvaarassa metsänvahilla Paavo Kurvisella on sen omatekemä jouhikantele. [tekstin yläpuolella: jouhikas] Viriys f,a myös fis; samat nuotit) [?] a-kieltä soitettiin siten että vasemman käten sormien ~~takapuolella~~ selillä painettiin a h c d e [Tekstin päälle kirjoitettu:] b.eri pitusta ei ollut Sillaikaa f-kieltä mukana koko aika. Jousta kuusen pihalla pihkasi mitä oli kaulan takapuolella. ~~Atapää~~ Perä pidettiin sylissä oikeata polvea, reittä vasten kylki vasenta vasten. Oppinut apeltaan Pekka Penttiseltä (Naarvan miehiä. - Haa- vasta tehty. Apella koivusta. Tehdään myös hongan oksasta ja lepästä - (ei soittanut puhtaasti) - luterin uskolainen Joutsikin kylästä synt. Soitti m.m.: ”Voi minun, voi m. vaivanen poika” ja ”kultani kukku” (5 äänteisenä)

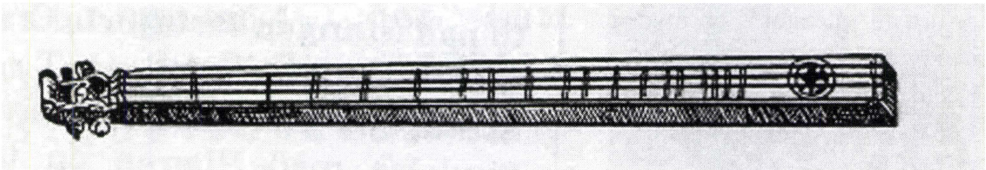
Koppa, kansi, loukko, hepo (Stall), kielet, naulat, kapula, jousi

Hortense Panum

Tanskalainen tutkija Hortense Charlotte Anine Panum teki suuren työn keskiaikaisten soitinten tutkijana. Hän opetti musiikin historiaa Kööpenhaminan yliopistossa ja kirjoitti useita musiikin historian kirjoja. Erityisen rakkauden kohteena hänellä oli tanskalainen *langeleik*. Panum julkaisi kolmiosaisen teoksen *Middelalderens Strengeinstrumenter og deres foreløbere i oldtiden*, jonka ensimmäinen osa ilmestyi vuonna 1915, toinen 1928 ja kolmas vuonna 1931. Ensimmäinen osa käsittelee ilman kaulaa olevia kielisoittimia ja toinen osa otelaudallisia kielisoittimia. Ensimmäisessä osassa esitellään suomalainen kantele ja toisessa osassa jouhikko ja jousisitra. Vuonna 1939 teokset julkaistiin englanninkielisenä nimellä *Stringed instruments of the Middle Ages*.

Retziuksen *Finska Kranier* oli Väisäsen ja Anderssonin tiedossa. Andersson lainasi Retziukselta jouhikanteleeseen liittyvää materiaalia, mutta jousisitra jäi vaille huomiota. Väisänen (1928:16) lainasi Retziukselta vain tiedon Parpein ukosta. Panum sen sijaan noteerasi Retziuksen tiedot suomalaisista soittimista ja julkaisi Retziuksen kuvat jouhikanteleesta, sormikanteleesta ja jousisitrasta sekä ilomantsilaisesta Parpein ukosta.

Panum jakoi monokordit palkkimonokordeihin ja koskettimistomonokordeihin. Palkkimonokordeihin kuuluu kaksi lajia, *Trumscheit* (*trompamarina*) ja *Scheitholt*, keskiaikainen saksalainen soitin. Varhaisin kuva jälkimmäisestä löytyy Michael Praetoriuksen (1986: 21) alunperin vuosina 1616–20 ilmestyneestä teoksesta *Syntagma Musicum*. Siinä on neljä messinkikieltä. Toisessa päässä on 4 viritystappia ja kielet kiinnittyvät soittimen toiseen päähän. Soittimen kannen päälle on kiinnitetty poikittain nauhoja ja sitä on soitettu plektralla. Sävelasteikon saa painamalla kieltä nauhoja vasten. Yhdellä kielellä oli soitettu melodiaa ja muut kielet olivat olleet bordunakieliä. Kuvasta 2 näkee, että nauhat ovat kaikkien kielen alla, koko soittimen leveydellä.

Kuva 2. Scheitholt Michael Praetoriuksen kirjassa *Syntagma Musicum*.

Panumin mukaan *scheitholtin* kansanomaisia jälkeläisiä ovat norjalainen *langeleik*, islantilainen *langspil* ja hollantilainen *humle*. Panum (1928: 83) kirjoitti suomalaisesta *kanteleharpasta*, että se oli lähellä islantilaista *langspil*-sitraa. Hän itse ei ollut

selvästikään nähnyt kyseistä soitinta, mutta soitintutkijana sai paljon irti aiheesta jo pelkästään Retziuksen kuvan ja niukan tekstin perusteella. Panum kiinnitti huomiota myös siihen, että soittimessa oli ollut kaksi kieltä eikä vain yhtä. Hänen mielestään viritystapit näyttivät pianon viritystapeilta, joita käsiteltiin viritysavaimella, mikä ei pidä paikkaansa. Jousesta Panum kirjoitti, että sillä on keskiaikaisen jousen pyöreä muoto. Lopuksi Panum (1928:84) totesi:

On erittäin kyseenalaista onko tällä *kanteleharpulla* (*kanteleharpa*) minkäänlaista yhteyttä islantilaisen langspilin kanssa. Todennäköisesti tämä on itsenäinen suomalainen yritys muokata pohjoismaissa laajalle levinnyt Scheitholt-tyyppi jousisoittimeksi.

Panumin teksti on tanskaa. Hän käytti jousisitrasta samaa nimitystä kuin Retzius, eli *kanteleharpa*. Kun tunnettuja jousisitroja Panumin aikaan oli vain yksi, hän ei ehkä sen perusteella noteerannut soitinta omaksi itsenäiseksi soitinlajikseen kuten hän teki muiden pohjoismaisten *Scheitholtin* sukulaissoitinten kohdalla.⁴

Henrik August Reinholm

Reinholm keräsi runsaasti aineistoa kansanmusiikista ja soittimista. G.J. Nyman (1906: 46) kirjoittaa Reinholmin elämäkerrassa, että tämä ei kuitenkaan saanut julkaistua niin paljon kuin oli odotettavissa laajojen keräelmiensä perusteella. Reinholm oli niin kiintynyt keräystyöhön, että aikaa aineistojen toimittamiseen ei enää riittänyt.

Reinholm keräsi sekä suullista että kirjallista aineistoa suomalaisesta musiikista. Nämä kokoelmat ovat Kansallismuseossa Reinholmin kokoelmassa *Suomalaisten soitto ja laulu*. Hän sai tiedonantoja mm. opiskelijoilta, jotka tutkivat suomalaista kieltä ja kulttuuria. Europaeus kirjoitti 4.3. 1849 kirjeessään Ilomantsista kuulleensa Pekka Kettusen soittavan jouhikkoa, jota Europaeus ei ollut nähnyt tai kuullut aikaisemmin. Aineistossa on myös taidemaalari Godenhjelmin kuvaus jouhikosta jonka hän on nähnyt lapsena Mäntyharjulla ja maininta ”ukko Kososesta” joka oli soittanut jouhikkoa Savonlinnassa. Reinholmin kansioista numero 32, sivulta 25, otsikon ”Från Ilomants om kantele. Suihko”, alta löytyy viittaus *harppuun*:

Kantelesoitimet, suuri ja pieni. Ensimmäisessä on kahdeksan tai kaksitoista hevosenhantä kieltä (?). Jälkimmäisessä on kaksi kieltä. Ne joissa on kahdeksan ja kaksitoista kieltä soitetaan pöydällä, mutta ne joissa on kaksi kieltä soitetaan sylissä vinossa. Ne soittimet joissa on kaksi kieltä ovat nykyisin kahdenlaisia; todellinen kantele eli jouhikantele ja harppu. Harpussa on kaksi messinkikieltä. Hoikemmalla sivulla, kuten kitarassa on ’nastaja’ niin että kieliä voi vasemmalla kädellä sormittaa kuten kitaraa. Tätä harppua soitetaan nykyisin enimmäkseen iloisissa yhteyksissä.

Reinholmin muistiinpanot tukevat sitä käsitystä, että kielisoittimia on ollut kolmenlaisia. On olemassa sormikantele, jota soitetaan pöydällä. Kaksikielisiä soittimia pidetään vinossa sylissä ja niitä on kahta lajia, jousikantele ja *harppu*. Alkuperäinen teksti on ruotsinkielinen, mutta soittimien nimet on kirjoitettu suomeksi: ”entligen kantele eller jousikantele och harppu”. Reinholmin kuvauksessa kiinnitetään huomiota myös soittimien soittoasentoon ja soittoyhteyksiin. Andersson (1930: 55) lainasi tätä samaa Reinholmin tiedonantoa, lukuunottamatta kolmea viimeistä lausetta. Andersson ei kommentoinut Reinholmin tietoa *harpusta*.

Andersson, Väisänen ja Norlind

Andersson kiinnostui jousikosta tavatessaan *tallharpan* soittajia Viron ruotsinkielisiin saariin tekemänsä keräysmatkan yhteydessä vuonna 1903. Anderssonin väitöskirja *Stråkharpans* ilmestyi vuonna 1923. Teos käännettiin englanniksi ja julkaistiin Lontoossa vuonna 1930 nimellä *The Bowed Harp*. Andersson ei käsittele kirjassaan suomalaista jousisitraa, vaikka esittelee kirjassaan kaikki muut mahdolliset soittimet, jotka voisivat olla sukua jousikolle. Andersson kertoo Porthanin *harpusta*, mutta koska todistusaineisto siitä puuttuu, niin Andersson (1923: 45) kirjoittaa:

Tällaisella soittimella ei ole mitään vastinetta kansatieteellisessä materiaalissa. Sillä ei ole myöskään mitään yhdennäköisyyttä sen ’harpun’? kanssa joka mainitaan kansanrunoissa. On mahdotonta tehdä johtopäätöstä varmuudella tutkimuksen tässä vaiheessa, kuinka paljon Porthanin esitys perustuu sekaannukseen vai josko tällainen soitin oli todella suomalaisten käytössä 1700-luvulla, vaikka se on sittemmin kadonnut.

Andersson (1930: 59) oli lukenut Retziuksen kirjan *Finska Kranier*, koska kirjoitti, että ”Ruotsalainen kansatieteilijä, Gustaf Retzius, joka vaelsi Karjalassa vuonna 1873, teki arvokkaita havaintoja kahdesta kantelesoittimesta”. Andersson puhui kuitenkin vain kahdesta kantele-soittimesta, vaikka niitä oli kolme. Hän kävi tapaamassa Boreniusta Käkisalmissa kevättalvella 1922 selvittääkseen tämän keräämien, Suomen kansallismuseossa olevien jousikoiden tiedot. Andersson oli saanut luvan valtiotarkeologi Appelgren-Kivalolta lainata soittimet museosta ja käydä niiden kanssa Käkisalmissa. Borenius antoi Anderssonille tiedot näistä soittimista ja lupasi koota vuosina 1877–1878 tekemänsä havainnot yhteen. (Andersson 1923: 102.) Borenius oli antanut Anderssonille lisää tietoa keräysmatkoistaan, keräämiensä jousikanteleiden löytöpaikoista ja soittajista kirjeessään 1.5.1923. Tämä Boreniuksen kirje ehkä selittää, miksi Andersson (1930: 61), kuten myös Väisänen (1928: 102), pitävät Jyrki Sissosta ja hänen opettajaansa Miihkali ja Terettie Ratista sekä Heikki Honkasta jousikanteleen

soittajina. Borenius (1923) kommentoi tarkastettavakseen saamaansa Anderssonin väitöskirjan käsikirjoitusta tälle kirjeitse:

Raudun Mäkrässä, 1. toukokuuta 1923

Herra Maisteri!

Niiden korjausten ja lisäysten lisäksi, joita olen voinut tehdä suoraan käsikirjoitukseen, pyydän saada tässä tehdä muutamia lisäyksiä, jotka voivat tarvita selityksen sekä motiivoinnin.

Tiedot matkoistani sekä kansanrunouden että varsinkin kansanmusiikin keräämistä varten poikkeavat jonkin verran totuudesta. Ensimmäinen matkani suomalaisen kansanrunouden tutkimista ja keräämistä varten tein juuri filosofian kandidaatin opinnot aloittaneena (promootio 1873) vuoden 1871 kesällä ja syksyllä itä- tai ns. venäjän Karjalassa ja Aunuksessa, toinen matka samassa tarkoituksessa seuraavana vuonna 1872, myös 'venäjän' eli Itä-Karjalassa. Jo näiden matkojen aikana kiinnitin huomiota niihin sävelmiin, joilla vanhat runot laulettiin. Tästä muodostui sitten kolmannen matkani päätehtävä talvella 1876-77 sekä kesällä ja syksyllä 1877, vaikka toki jatkoin aiemmin aloittamaani kansanrunouden keräämistä, samalla kuin otin ohjelmaani mukaan myös soitinmusiikin (erilaisia kielisoittimia sekä puhallinsoittimia). Tämän matkan jatkoin käsittämään lähes koko sen alueen, missä vanha suomalainen kansanrunouden perinne silloin vielä eli melkein vaimentamattomana, ts. Karjalaan molemmin puolin itäraajaamme, Vuoksen ja Nevan välinen alue, eli se territorio, jonka luonnontieteilijämme ovat nimenneet Karjalan kannakseksi [karelska näset] sekä Inkerinmaa sen varsinaisessa merkityksessä – näillä mailla, osin Laatokan länsipuolella, osin Suomenlahden eteläpuolella, oleskelin tämän matkani alussa, ts. talvella 1876-77 sekä kesän 1877 alussa – sekä viimein Viron kansanlaulun ja kielen alueilla silloisissa kuvernementeissä Eesti (Reval), Liettua (Riga) sekä Pihkova – tämä kesällä 1877. Sekä Inkerinmaalla että vironkielisillä alueilla minulla oli runsaasti mahdollisuuksia tutustua kansanmusiikkiin. Kesällä 1879 tein uuden matkan Suomessa, Hämeessä, Satakunnassa, Savossa ja muualla. Samoin 1880 Hämeessä. Vuosina 1887-89 tein keräyksiä Karjalan kannaksella rajan pohjois- ja eteläpuolella. Pystyin tekemään muistiinpanoja alkuperäisistä lähteistä näiden pidempien matkojen välissä sekä myöhemmin pienempien, tilapäisten matkojen aikana, osin myös Helsingissä sekä muilla paikkakunnilla. Viimeiset tähän kuuluvat keräykseni tein kesällä 1897 virkamatkojen yhteydessä Laatokan pohjoispuolella. Olin silloin vuonna 1891 jo kansakouluntarkastaja ja olin siinä tehtävässä noin kolmekymmentä vuotta. Palvelukseni opettajana Käkisalmen yhteiskoulussa oli ohimenevää laatua ja kesti vain kaksi vuotta. Soitinmusiikkia tutkin pääasiassa 1877 ja 1879, runosävelmiä en koskaan päästänyt silmistäni.

Käsikirjoituksessa lukee, että minä museon luettelon mukaan olisin maininnut yhden niistä pelimanneista jotka lahjoittivat minulle museon kokoelmissa olevat soittimet Iivana Aleksinpojaksi. Minun on vaikea käsittää miten tämä olisi mahdollista. Matkojeni aikana pidin tarkkaa kirjaa kuluistani. Näin myös 1877. Tämä kulkukirja on täydellisesti tallessa, ja tämän mukaan ostin syksyllä 1877 suomen Karjalassa kaikkiaan viisi kyseessä olevaa soitinta (harppu, jouhkantele, jouhikas). Nämä samat soittimet toin Helsinkiin, missä ne suurimmaksi osaksi päätyivät yliopiston etnograafisiin kokoelmiin, joiltakin osin myös opiskelijoiden museoon. Tiedot neljästä näistä soittimista löytyvät jotakuinkin oikein näkemässäni kansallismuseon luettelossa, mutta ilman tietoja aiemmista omistajista. Myös soittimet, nämä neljä, näin kokoelmissa. Viides soitin kuului todennäköisesti niihin,

jotka laitoin sivuun opiskelijamuseota varten. Myös tämän soittimen uskon varmuudella nähneeni kansallismuseossa. Tässä soittimessa, epäilen, oli nimittäin piirteitä, jotka myöhemmin olen ymmärtänyt kuuluvan Jyrki Sissosen harppuun, ja jotka epätodennäköisesti löytyisivät jostakin toisesta soittimesta. Vaikkakin tyhjentävä toteamus jää nyt tekemettä, kunnes seuraavan kerran tulen Helsinkiin (ehkä jo tänä keväänä), luulen silti voivani muuttaa soitinten lukumäärän viideksi. Pelimannit, joilta soittimet on hankittu, ovat silloin maantieteellisessä, sekä aika lailla myös ajallisessa, järjestyksessä: 1) P. Kurvinen, 2) J. Sissonen, molemmat Ilomantsin pitäjässä, 3) I. Siitonen, 4) Matti Koikkalainen ja Maksima Kuhnunen Sortavalan pitäjässä. Nämä menokirjani selvät tiedot on vahvistettu useissa rinnakkaisissa tiedoissa. Päinvastoin paperini eivät sisällä minkäänlaista mainintaa että olisin ostanut Aleksin Iivanan soittimen.

Kuudennen soittimen yrittin hankkia tilaamalla oleskellessani Ilomantsissa. Tästä enemmän toisessa yhteydessä.

Kolmekielisen soittimen virittämisestä pystyi J. Sissonen, tällaisen (soittimen) ei olella käsillä, kertomaan vain epämääräisiä tietoja kielten pituudesta. Mitä muistikirjasani on sanottu (kielten) sävelsuhteesta ei ole peräisin häneltä, vaan on arvaus, huteralla pohjalla, jonkilainen kvasiohjelma tulevia tutkimuksia varten, aiottu pikemminkin harhaanjohtamaan kuin valaisemaan. Tulee tästä syystä poistaa.

Mitä myöhemmin tästä asiasta opin, välitin suullisesti herra Maisterille Käkisalmissa, ja on merkitty minulle toimitetun käsikirjoituksen loppuun.

Lyhyt merkintöni H. Honkasesta sisältää, niinkuin Maisteri oikein toteaa, vain henkilötietoja. Nämä tarvittiin aiemmin mainitun soitintilauksen takia. Tietoja soittimesta en aikonut sillä kertaa paperille laittaa, syystä että H. oli silloin soitinta vailla. (Kaksi aiemmin hankkimaani soitinta olivat luultavasti vaikeasti hankittavia). Muistiinpano on siten aivan hetkellinen eikä sisällä mitään arvokasta kysymyksessä olevalle tarkoitukselle. Näkisin siten mielelläni, ettei tätäkään otettaisi mukaan, taikka, jos Maisteri tämän välttämättä haluaa mukaan liittää, että se esiintyisi loppulisäyksenä pienemmällä merkityksellä.

Myös tämä Honkasen uudempi soitin, jonka tilauksen mukaan tulisi olla rakenteeltaan samanlainen kuin aiemmat, voi mahdollisesti vielä olla tallessa ja löydettävissä kansallismuseosta. Minun täytyy tämänkin asian selvitys jättää seuraavaan Helsingin matkaani.

Kiireen keskellä,

A. Lähteenkorva

Kirjeestä voi päätellä, että Borenius ei tee eroa jouhikanteleiden ja jousisitrojen välille, vaan pitää niitä samanlaisina: ”Tämä kulukirja on täydellisesti tallessa, ja tämän mukaan ostin syksyllä 1877 Suomen Karjalassa kaikkiaan viisi kyseessä olevaa soitinta (*harppu, jouhkantele, jouhikas*)”. Samoin hän tekee soittajien kohdalla. Kirjeen perusteella ei voi päätellä että Boreniuksen ostamat jouhikot ja jousisitrat olivat erilaisia soittimia. Andersson (1923: 56–60) lainaa tätä Boreniuksen kirjettä väitöskirjassaan, kuten myös Boreniuksen vuoden 1877 matkan kulukirjaa.

Anderssonin väitöskirjaa pidettiin aikanaan hyvänä soitintutkimuksena. Kirjaa arvosteli aikanaan toinen jouhikkotutkija Väisänen (1923, 1929). Väisänen sai ensikosketuksen jouhikkoon haastatellessaan savonrantalaista viulunsoittajaa Juho Villasta vuonna 1912. Villanen kertoi soittaneensa ennen viuluun tutustumistaan jouhikko. Väi-

sänen julkaisi jouhikkosävelmät vuonna 1928 kirjassaan *Kantele- ja jouhikkosävelmiä* ja käsitteli jouhikkoa lisäksi yli kymmenessä esitelmässä ja artikkelissa.

Jousisitraa koskevia viittauksia Väisänen tuotannosta ei löydy. Hän sivuuttaa Porthanin mainitseman *harppun* artikkelissaan ”Musiikintutkimuksesta Suomessa” (1917: 279) ja mainitsee Porthanin tekstistä vain kanteleen ja jouhikanteleen. Väisänen (1928: 48) kirjoitti jouhikonnimityksistä kirjassaan *Kantele- ja jouhikkosävelmiä*:

Vanhimmassa kirjallisuudessa esiintyy savolaisilla ja osaksi karjalaisella alueella viime aikoinakin käytetty *jouhikantele* (l.-kannel); rajakarjalaisilta soittajilta tehdyissä muistiinpanoissa on nimityksinä useimmiten *jouhikko*, harvoin *jouhikas*, yhden kerran *harppu*, joka kansanrunoissakin joskus jouhikkoa tarkoittane.

Kantele- ja jouhikkosävelmiä -kirjassa Väisänen (1928: 51) piti Sissosen *harppua* jouhikkona:

A.A. Lähteenkorvan Suom. Kirj. Seuralle luovuttamassa käsikirjoituskokoelmassa, josta edellä on puhuttu, on eräs tanssisävelmä (SKS n:o 556), minkä (v. 1877) ”harpulla” on esittänyt Jyrki Sissonen Ilomantsissa Mekrijärven kylässä. Muistiinpanon yhteyteen on merkitty: ”viritys F+c (=Es+b jne.)” Sävelmässä on aina soivana säestyskielenä c1; melodiakieli on siten fl. kun melodiassa esiintyvät myös c1,d1, ja e1, jää arvoitukseksi, miten tämä sävelmä on voitu kaksikielisellä jouhikolla soittaa. Olen jättänyt sen tästä kokoelmasta pois; se voi liittyä julkaisuun joka sisältää kaikki jouhikkoa koskevat L.n muistiinpanot, joita on hänen hallussaan.

Jos Jyrki Sissonen on ainoa henkilö, jonka Väisänen kertoo käyttäneen jouhikosta nimitystä *harppu*, jouhikon soittajista kukaan ei ole nimittänyt sitä harpuksi. Sissosen soitin kun ei ollut jouhikko, vaan jousisitra. Väisänen (1928: 284) kirjoitti soittimien nimityksistä artikkelissaan *Kantelerunojen todellisuuspohja*, jossa hän antoi rajakarjalaisten käyttämälle *harppu* sanalle vielä uuden merkityksen:

’Harppu’-nimityksestä mainitsen oman kuulemani nojalla, että rajakarjalaiset soittajat tarkoittavat sillä nykyään harmonikkaa.

Väisänen oli kopioinut A.A. Boreniuksen kantelesävelmiä, ilmeisesti kirjaansa *Kantele- ja jouhikkosävelmiä* varten. Käsikirjoitukset ovat Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkistossa. Väisänen oli kopioinut myös Jyrki Sissosen harppunuotin, ja kirjoittanut sen päälle saman tekstin kuin Borenius ja lisännyt sulkeisiin maininnan harmonikasta: ”Jyrki Sissone. Harppu. 10 nastalla varustettu. jne (ei siis kannel vaan harmonikka) 4 oktaavin alapuolella, 5 yläpuolella pitkän kielen alla, jolla sävelet soitetaan. Viritys F,c.”

Väisänen ei voinut kuvitella Sissosen sävelmää soitettavaksi millään tunnetulla suomalaisella kansansoittimella. Pelkästään nuottikuvaa katselemalla voisi ajatella

että harmonikalla sävelmän oli voinut soittaa, jos borduna-ääni on tullut bassopäästä ja melodia diskanttinäppäimillä, joita oli voitu vaikkapa ”nastoiksikin” nimittää? Yksirivisissä harmonikoissa oli useimmiten 10 diskanttinäppäintä.

Suomalainen jousisitra ilmestyy vielä kerran kirjallisuuteen valokuvan kanssa Tobias Norlindin teoksessa *Systematik Der Saiteninstrumente* (1936–39), sen ensimmäisessä osassa *Geschichte der Zither*. Väisänen, Andersson ja Norlind kävivät keskustelua jouhikosta monissa artikkeleissa. Väisänen oli esimerkiksi eri mieltä Anderssonin kanssa jouhikon ja kanteleen osuudesta suomalaisessa kansanrunoudessa. Kiinnostus jouhikkotutkimukseen loppui Anderssonin, Väisänen ja Norlindin jälkeen vuosikymmeniksi.

Andersson ja Väisänen pitivät Jyrki Sissosta ja hänen opettajiaan Miihkali ja Terettie Ratista sekä Heikki Honkasta siis jouhikanteleen soittajina. He olivat kuitenkin kaikki jousisitran eli *harpun* soittajia. Tästä aiheutuu se, että kaikki mitä näistä soittajista ja heidän soittimistaan on sanottu Anderssonin ja Väisänen kirjoituksissa, on muutettava koskemaan jousisittraa. Jouhikkoa ei ole kukaan jouhikonsoittaja Suomessa nimittänyt *harpuksi*. *Harppu*-nimityksellä Jyrki Sissonen ja Heikki Honkanen ovat tarkoittaneet jousisittraa.

Neljän jousisitran analyysi

Jousisitrojien analyysit olen tehnyt alkuperäisten soitinten tutkimuksen ja rakentamiseksi neljän kopion avulla. Mittasin Suomen kansallismuseon jousisitrat tammikuussa 2004 ja Tukholman musiikkimuseon jousisitran saman vuoden huhtikuussa. Soittimista olen tehnyt rakennuspiirustukset mittakaavassa 1:1. Soittimet on valokuvattu ja niiden ominaisuuksia on mitattu mahdollisimman paljon. Mittauskohteita ovat mm. paino, päämitat, puulajien määritys, kielet, mensuurit, nastojen paikat, harpun osien ainevahvuudet jne. Seuraavassa perustietoja jousisitroista.

	museon numero	pituus mm	leveys mm	korkeus mm	mensuuri mm	paino gr	puulaji
Lieksalainen	10998	735	85	55	695	366	leppä
Heikki Honkanen	SU 1855:26	745	75	60	720	368	leppä
Jyrki Sissonen	SU 1855:27	710	85	70	680	468	leppä
Heikki Honkanen	NM 11881 b	695	83	45	660	349	leppä
-jousi	NM 11881b					31	kuusi

Taulukko 1. Jousisitrojien päämittoja

Jousisitran viritys ja asteikko

Harpun melodiakieltä lyhyempi borduna-kieli tuntui aluksi omituiselta. Borduna-äänihän on melodiaa alempi ääni. Jousisitrojen sävelasteikkojen analyysi ja Sissosen *harp-punuotti* paljastivat kuitenkin, että Sissosen sävelmän perusääni ei ole melodiakielen matalin ääni, vaan sen oktaavi (viides nasta). Tällöin bordunakieli (c) onkin kvarttia alempana kuin sävelasteikon perusääni (f), kuten nuottiin on kirjoitettukin.

Museoissa on säilynyt neljä jousisittraa, joiden sävelasteikko voidaan selvittää mittaamalla nastojen paikat. Osassa soittimista on osa nastoista, tai kaikki nastat kadonneet museoissa. Nastojen paikat näkyvät kuitenkin niin selkeästi soittimissa, että ne voi mitata. Kaikissa soittimissa on erilainen kielen soiva pituus eli mensuuri. Jyrki Sissosen soittimessa on pienin mensuuri, 660 mm, pisin mensuuri on Heikki Honkasen soittimessa, 710 mm.

Jotta viritysjärjestelmiä voisi verrata keskenään, muutin sävelasteikot senteiksi. Oktaavi sisältää 1200 senttiä. Oktaavi jaetaan nykyisin kahteentoista osaan, joista jokainen osa on 100 senttiä. Sentti on siten tasavireisen puolisävelaskeleen sadasosa ja sen lyhenne on c. Kokosävelaskel on 200 senttiä jne. Sentti on mittayksikkö, joka on käytössä esimerkiksi nykyisissä viritysmittareissa. Viritysmittareissa mitta-asteikko on usein sekä hertseinä että sentteinä.

Mittasin jousisitrojen nastojen paikat ja muunsin ne senteiksi. Seuraavassa taulukossa on mittaukset Heikki Honkasen soittimesta. Ensimmäisessä rivissä on sävelen nimi. Toisessa rivissä on oktaavin tasavireinen jako sentteinä. Kolmannessa rivissä on Honkasen sävelasteikko sentteinä. Neljännessä rivissä on viritysmittarilla jousisitran kopiosta mitatut arvot. Viimeisessä rivissä on nastojen etäisyys viritystapista millimetreinä.

Sävel	Tasavireinen jako sentteinä	Harpun jako sentteinä	Harpun jako mitattuna	Nastan etäisyys viritystapista, mm viritysmittarilla
f	0	0		0
-	-	-	-	-
g	200	178	180	65
as	300	321	325	112
a	400	442	430	150
-	-	-	-	-
h	600	587	570	190
c	700	733	710	228
-	-	-	-	-
d	900	933	925	275
-	-	-	-	-
e	1100	1093	1070	309
f	1200	1210	1210	336
-	-	-	-	-
g	1400	1432	1390	370
-	-	-	-	-
a	1600	1599	1555	398
b	1700	1758	1713	421
c	1900	1949	1940	446
-	-	-	-	-
-	-	-	-	-
es	2200	2183	2170	473
-	-	-	-	-
f	2400	2368	2380	492

Taulukko 2. Heikki Honkasen jousisitran (NM 11881b) mittaustaulukko

Kun kaikkien soittimien asteikot on muutettu senteiksi on niiden vertailu helppoa. Virityksen lähtökohdaksi olen ottanut Boreniuksen antaman virityksen, jossa melodiakieli on ollut f ja bordunakieli c. Mittaamalla nastojen paikat olen saanut hieman erilaisia tuloksia, kuin soittamalla kopiota ja mittaamalla viritysmittarilla tasot. Säveltasoihin vaikuttaa mm. kielen korkeus nastoista ja se kuinka kieltä painetaan. Kielen korkeus ei ollut tiedossa kaikkien soittimien kohdalla, koska soittimesta puuttui osia. Mitatun ja soitetun tuloksen erot ovat kuitenkin varsin pieniä ja joskus eroa ei ole lainkaan. Viritysmittarilla mitatessa virhettä syntyy myös mittarin mitta-asteikon tulkinnessa. Kokeessa toimin itse soittajana ja Jyrki Pölkki mittaajana. Toistimme mittauksen useita kertoja virheiden minimoimiseksi.

	Honkanen NM 11881b		Honkanen SU 1855:26		Sissonen SU 1855:27		Lieksalainen 10998	
Tasavireinen jako								
0	0	f	0	f	0	f	0	f
100	-		-		-		125	ges
200	180	g	-		-		213	g
300	321	as	-		-		309	as
400	442	a	459	b	-		405	a
500	-		482	b	511	b	516	b
600	587	h	614	h	-		622	h
700	733	c	749	c	694	c	721	c
800	-		-		-		824	des
900	933	d	900	d	869	d	925	d
1000	-		-		-		1029	es
1100	1093	e	1052	e	1022	es	1116	e
1200	1210	f	1200	f	1200	f	1200	f
1300	-		-		-		1283	ges
1400	1432	g	1382	g	1375	g	1372	g
1500	-		-		-			
1600	1599	a	1550	a	1577	a		
1700	-		1730	b	1742	b		
1800	1758	h	-		-			
1900	1949	c	1902	c	1902	c		
2000	-		-		-			
2100	-		2108	d	2069	d		
2200	2183	es	-		-	-		
2300	-		-		-	-		
2400	2368	f	2352	f	-	-		

Taulukko 3. Neljän jousisitran sävelasteikon vertailutaulukko

Lieksalaisen jousisitran viritysjärjestelmä poikkeaa kolmesta muusta harpusta täydellisesti, mutta muistuttaa virsikanteleen systeemiä. Soittimessa on kromaattinen asteikko f-g. Kolmen muun soittimen järjestelmä muistuttaa toisiaan. Suomalaiset jousisitran rakentajat ovat todennäköisesti määritelleet nastojen paikat korvakuulolla. Joskus nasta on osunut paremmin paikalleen, joskus huonommin. Kun ei ole tiedossa minkälaista sävelasteikkoa rakentajat ovat tavoitelleet, asteikkojen nyansseihin ei kannata tässä puuttua. Kun osasta soittimia puuttui talla, rakentajan alun perin tarkoittama mensuuri ei ole tiedossa. Kielen aloituspiste kun on voinut olla tallan etu- tai takareunassa, tai sillä välillä. Tärkeintä onkin havainto, että pienistä poikkeamista, mahdollisista pienistä mittaus- ja laskentavirheistä huolimatta Honkasen ja Sissosen soittimissa on samantyylinen sävelasteikko. Soitin Jyrki Pölkin kanssa yhdessä Sisso-

sen *harppusävelmää*. Pölkki soitti Sissosen kopiolla ja itse soitin Honkasen kopiolla. Intervalleissa oli pientä erimielisyyttä.

Honkanen nr. NM 11881b

Honkanen nr. SU 1855:26

Sissosen nr. SU 1855:27

Lieksalainen nr. 10998

borduna

Nuottiesimerkki 2. Neljän jousisitran asteikot nuoteilla. Borduna-äänien viritys on tiedossa vain Sissosen soittimessa.

Ilman Boreniuksen nuotinnosta harpun viritys ei ehkä olisi avautunut. Boreniuksen mukaan borduna-kielen viritys on ollut c ja melodiakielen F. Borenius (1877a) kirjoitti: ”Harppu. 10 nastalla varustettu. 4 oktaavin alapuolella, 5 yläpuolella pitemmän kielen alla, jolla sävel soitetaan. Viritys: F+ c (Es +b jne)”. Boreniuksen F tarkoitti yksiviivaisen oktaavin alapuolella olevaa f-säveltä, joka on melodiakielen matalin ääni. Boreniuksen ”oktaavi” on siten sävel f¹. Tämän sävelen yläpuolella on viisi ja alapuolella neljä ”nastaa”. Borduna-sävelenä on lyhyemmän kielen c¹ ja soittaja aloittaa kvarttia sen yläpuolelta sävelestä f¹. Kyse on tyypillisestä heksatonaalisesta sävelmästä, jossa tapahtuu modulaatio. Sävelmä alkaa eri moodissa kuin se päättyy. Sävelen es¹ on Borenius tulkinnut säveleksi e¹. Sävel on Sissosen harpusta tekemieni mittausten perusteella korkeahko ja ehkä siksi Borenius on tulkinnut sen säveleksi e¹. Boreniuksella oli käytössä vain korvansa.

Sissosen ja Honkasen *harppujen* asteikossa on yhtymäkohtia saman alueen muihin soittimiin kanteleeseen ja jouhikkoon. *Harppun* borduna-ääni on kvarttia matalampi kuin perusääni, kuten jouhikossa. Viisikielisen kanteleen kielten lukumäärän kasvaessa viisisävelinen asteikko laajeni sekä ylös- että alaspäin (ks. Laitinen 2003: 149–151). Seuraavassa nuottiesimerkissä on vertailtu 5- ja 10-kielisen kanteleen, jouhikon ja jousisitran asteikkoja:

5-kielinen kantele

10-kielinen kantele

jousisitra

borduna

jousikko

Nuottiesimerkki 3. Viisikielisen kanteleen, 10-kielisen kanteleen, jousikanteleen eli jousikon ja jousisitrان asteikot. Vertailun helpottamiseksi kaikki asteikot on muutettu g-sävelalaan. Sissosen harpun asteikosta olen jättänyt pois melodiakielen kaksi matalinta ääntä, joita Sissonen ei käyttänyt.

Musiikki

Jousisitralla soitetusta musiikista on säilynyt vain yksi Boreniuksen (1877a) nuotin-tama Jyrki Sissosen sävelmä ja Reinholmin Ilomantsista saama maininta, että sitä soitettiin iloisissa yhteyksissä. Borenius oli käynyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa täydentämässä nuotinnostaan vielä 8.6.1923: ”Alemman kielen äänet (c) lisätty v. 1928 8/6 pnä samoin kuin edell. täydennys A.Lkva.” Seuraavassa on oma tulkintani Boreniuksen nuottikäsitteistä:

Nuottiesimerkki 4. Jyrki Sissonen, harppunuotti.

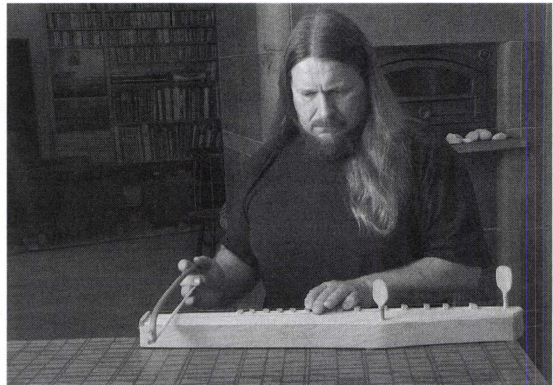
Jousisitran soittaminen

Jousisitrojen sävelasteikkojen ja virityksen selvittäminen teoreettisesti on helppoa. Soitinrakentajana olen tottunut laskemaan erilaisten kielisoitinten nauhojen, nappuloiden ja tangenttien paikkoja esimerkiksi kitaroissa ja nyckelharpoissa. Se, kuinka soittaminen luonnistuu parhaiten, ei ajattelemalla selviä. Kopioiden valmistuttua varmistui myös kaikki se, mitä soittimien virityksestä ja asteikoista laskemalla selvisi.

Kun jousisitrat eivät olleet vielä valmiita, soitin sävelmää Yamahan syntetisaattorilla SHS-10. Sen avulla en pystynyt kuvittelemaan, miten musiikki olisi istunut Iivana Volotisen loihtimaan kuvaan Jyrki Sissosen ja kumppaneiden soittotilanteesta: ”Ukko pelas loihut, petrat juoksut sillä. Komenta sillä ukkos Simanaa ja Ontreit. Ku se laulo Väinämöistä ni se itki se kävi niin luonnolle”. Jousisittrakopion avulla Sissosen musiikki heräsi uudelleen henkiin. Kopion avulla oli helppo kokeilla soittoa Reinholmin kuvaamalla tavalla ”vinossa sylissä”, sekä Volotisen kuvauksen mukaisesti pöydällä.

Kaikkien jousisitrojen viritystappien väänninosa on soittimen kannen puolella. Tämä mahdollistaa soittimen soittamisen pöydällä, mutta vaikeuttaa sen soittamista jousikon tapaan. Borduna-kielen viritystappi haittaa Sissosen soittimessa kahden ensimmäisen nappulan käyttöä, eli b- ja c-sävelten soittamista. Ei soittaminen aivan mahdotonta ole, mutta hankalaa. Pöydällä soittaminen on teknisesti helpompaa kuin sylissä soittaminen. Bordunakielen viritystapista ei ole haittaa ja jousisitra soikin paremmin pöydällä. Messinkikieliset toimivat soittimessa, joskin ääni on hieman kireä ja

Kuva 3. Jousisitran soittoasennon kokeilu jousisitra-kopion kanssa.

huolimattomasti jousta vedettäessä voi syntyä korvia vihlovaa kitinää. Jousisoittimissa käytetään nykyisin punottuja kieliä, joissa kielen sisäinen vaimennus on suurempi kuin kokonaan metallista tehdyissä kielissä. Tämän avulla soittimesta saa ”siistimmän” äänen. Kun viulun E-kieli on kuitenkin kokonaan terästä, voidaan sen sointia pehmentää muoviputken pätkällä, joka asetetaan tallan kohdalle. Kokeilin samaa konstia jousisitraan. Tämän jälkeen sointi muuttui ”siistimmäksi”.

Jousisitrojen vertaaminen Porthanin harpuun

Kun nyt on olemassa tieto neljästä jousisitrasta, on mielenkiintoista verrata niitä Porthanin ja Reinholmin kirjallisiin tietoihin *harpusta*. Porthanin mukaan soittimessa on kolme messinkikieltä. Suomen kansallismuseon kolmessa jousisitrassa ja Retziuksen Tukholmaan viemässä sitrassa on vain kaksi kieltä. Jyrki Sissonen on rakentanut Boreniuksen muistiinpanojen mukaan myös kolmikielisen *harpun*.

Porthanin kuvauksen tiedoista suurin osa sopii neljään tunnettuun jousisitraan. Soittimen pituus oli Porthanin mukaan ”miltei kaksi kyynärää”. Kyynärän pituus nykyisen metrijärjestelmän mukaan on 59,4 cm. Kaksi kyynärää on siten 1,188 metriä. Miltei kaksi kyynärää olisi siten noin metri. Porthanin mukaan jousikantele on puolet lyhyempi kuin *harpu*. Laskin kolmentoista suomalaisen jousikanteleen keskimääräiseksi pituudeksi 590 mm, joka on noin puolet kahdesta kyynärästä.

Porthanin ja Reinholmin kuvaamien *harppujen* ja museoissa olevien jousisitrojen välillä on paljon yhteisiä ominaisuuksia.

	Porthan	Reinholm	Retzius	Borenius
nimi:	<i>harpu</i>	<i>harppu</i>	<i>kanteleharpa</i>	<i>harppu</i>
pituus:	kaksi kyynärää (noin metri)	-	700	710-745 mm
leveys:	kyynärä (noin puoli metriä)	-	90	75-85 mm
kielet:	3	2	2	2-3
kielimateriaali:	messinki	metallia	messinki	messinki
soittotapa:	jousi	jousi	jousi	jousi
soittoasento:	-	sylissä,vinossa	-	pöydällä
rakennustapa:	alhaalta avonainen	-	alhaalta avonainen	alhaalta avonainen

Taulukko 4. Porthanin, Reinholmin, Retziuksen ja Boreniuksen jousisitrojen vertailu.

Soittimia koskevat kuvaukset ovat muuten yhteneväisiä, vain leveydessä on suuri ero. Porthanin mukaan se olisi noin kyynärä, joka on noin puoli metriä, kun tunnetuissa harpuissa leveys on vain 75-85 millimetriä. Kun ottaa huomioon, että tarkkoina tutkijoina

pidetyillä henkilöillä on ollut vaikeuksia soittimien ominaisuuksien kuvaamisessa ja mittaamisessa, niin olisikohan Porthanillekin tullut virhe leveyden suhteen? Muissa jousisiträn tapaisissa sitra-soittimissa soittimen koppa on yleensä vain niin leveä, että kielet sopivat siihen. Ylimääräistä tilaa kielialueen ulkopuolella soittimien leveydessä ei juurikaan ole. Puoli metriä kahta kieltä varten tuntuu suurelta. Joka tapauksessa Porthanin *harpun* kahdeksasta ominaisuudesta kuusi sopii yksin muiden tunnettujen jousisitraa koskevien tietojen kanssa.

Johtopäätökset

Suomesta on löytynyt neljä jousisitraa, jotka ovat säilyneet Suomen Kansallismuseossa ja Tukholman Musiikkimuseossa. Kirjallisia tietoja on lisäksi kolmesta jousisitrasta. Retziuksen vuonna 1876 Tukholmaan viemä soitin sai julkisuutta vain Tanskassa ja Ruotsissa, missä siitä kirjoittivat Retzius, Panum ja Norlind.

Suomalaiset soitintutkijat ovat sivuuttaneet jousisiträn kokonaan tutkimuksissaan, vaikka ovat lainanneet Retziuksen ja Panumin kirjoista muita suomalaisia soittimia käsitteleviä kohtia. Panumin mielestä jousisitra on ”itsenäinen suomalainen yritys muokata pohjoismaissa laajalle levinnyt Scheitholt-tyyppi jousisoittimeksi”. Tämä tuntuukin todennäköiseltä. Nyt tunnetut neljä jousisitraa ovat rakenteellisesti identtisiä keskenään ja muodostavat selkeästi oman soitinlajinsa, jousisiträn.

Suomen Kansallismuseossa olevat kolme jousisitraa tulevat julkisuuteen Suomessa vasta nyt tämän tutkimuksen myötä. A.A. Boreniuksen museoon tuomat soittimet luokiteltiin museossa virheellisesti virsikanteleiksi ja ehkä siksi ne ovat jääneet vaille tutkijoiden huomiota. Uusin jousisitra saatiin museoon vasta vuonna 1988. Tästä soitimesta museolla ei ole muuta tietoa kuin lahjoittaja ja paikkakunta. Kun jousisitraa ei ole tunnettu, ovat siitä muistiinpannut harvat tiedot tulkittu koskevan milloin kanteletta milloin jouhikkoa. Sekaannusta on aiheuttanut vielä se, että jousisitraa soitetaan jouhella jouhikon tapaan. Sekaannus syntyi, kun jousisitrasta muistiinpantu kirjallinen tieto ja Kansallismuseossa virsikanteleiden joukkoon hautautuneet jousisitrat eivät koskaan kohdanneet toisiaan. Boreniuksen kirje jouhikkoväitöskirjaa tehneelle Otto Anderssonille vuonna 1925, 48:n vuoden kuluttua siitä, kun hän oli jousisitrat ostanut, ei myöskään paljastanut selkeästi, että jousisitra ja jouhikko olisivat erilaisia soittimia.

Tunnettuja jousisiträn soittajia olivat olleet Juhana Honkanen, Heikki Honkanen, Miihkali Ratinen, Terettie Ratinen ja Jyrki Sissonen. Sissonen ja Honkanen tarkoittivat *harppu*-nimityksellä nimenomaan jousisitraa eikä jouhikkoa. Jouhikkoa ei siten kukaan jouhikonsoittajista kutsunut *harpuksi*. Jousisitraa ovat pitäneet jouhikkona mm.

Väinö Salminen (1921), Otto Andersson (1923), A.O. Väisänen (1928) ja monet heidän jälkeensä. Nyt olisikin tutkittava missä kirjoituksissa ja tutkimuksissa jousisitrasta kirjoitettu tieto on mennyt jouhikon nimiin.

Se, että nämä jousisitrat ”löytyivät” vasta nyt, johtuu siitä, ettei suomalaisia soitimia ole tutkittu kovinkaan paljon. Löysin Suomen kansallismuseosta 1800-luvulla Pieliseltä museoon tuodun kampiliiran, jota suomalainen musiikintutkimus ei myöskään tunne. Soitin oli luetteloitu nimellä ”Sitra”. Soitin näyttäisi olevan Suomessa tehty tekotapansa ja materiaaliensa perusteella. Kampiliira on saanut olla museon hiljaisuudessa jousisitrojen kanssa yli sata vuotta. Näiden esimerkkien valossa olisi syytä vielä paneutua arkistoissa ja museoissa olevien tietojen ja soitinten tutkimukseen. Materiaalia on kerätty talteen, mutta sen tutkiminen ja julkaiseminen odottaa vielä aikaansa.

Lopuksi on palattava Porthanin ratkaisemattomana pidettyyn kirjoitukseen suomalaisten kolmenlaisista kielisoittimista. Olen sitä mieltä, että Porthanin toinen kielisoitinlaji, ”*harpu*”, on sama soitin, jolla Jyrki Sissonen ja Heikki Honkanen olivat soittelleet Ilomantsissa.

Jousisitrojen löytyminen Suomen kansallismuseosta oli minulle avain vanhojen kirjallisten lähteiden uudelleentulkintaan. Laitan loppuun vielä luettelon tärkeimmistä asioista, jotka ovat saaneet uuden tulkinnan:

- 1) Jousisitra on oma jousella soitettava sitralaji, josta on Suomessa päätyntyt museoihin neljä yksilöä.
- 2) Jouhikkoa ei ole kutsuttu Karjalassa ja Savossa *harpuksi*, vaan *harppu*-nimityksellä on tarkoitettu jousisittraa.
- 3) Jousisitrasta tehtyjen muistiinpanojen ja kirjoitusten on tulkittu suomalaisissa ja tutkimuksissa virheellisesti tarkoittavan jouhikkoa.
- 4) Jousisitrat on Suomen Kansallismuseossa luokiteltu virheellisesti virsikanteleiksi.
- 5) Jyrki Sissonen säesti kuuluisassa runonlaulukuvauksessa laulua jousisitralla eikä kanteleella, eikä jouhikolla.
- 6) Porthanin mainitsema ”toinen soitinlaji”, *harpu*, on jousisitra.
- 7) Jyrki Sissosen sävelmä numero 556 on soitettu jousisitralla eikä jouhikolla.

Viitteet

- 1 Heikki Laitinen kertoo Viiskielinen-lehden (1-1986) haastattelussa Porthanin *harpusta* seuraavaa:
Tätä Porthanin kohtaa ei kukaan ole vielä pystynyt selittämään. Ei ole tietoa, mikä se kolmas soitin olisi. Tämä onkin hyvin hämmästyttävää, koska Porthania yleensä pidetään hyvin luotettavana tutkijana, jopa Suomen historiatieteen isänä. Tietysti on yksinkertainen mahdollisuus selittää tämä soitin nyckel-harpaksi, koska avainharpusta on Suomessa joitakin löytöjä olemassa ja epäilemättä voidaan tietää, että sitä on

- ainakin ruotsinkielisellä alueella soitettu. Museosoittimissa ei ole tunnistettavissa soittimia, joita voisi tällä kolmannelle lajikkeelle nimetä. Voi olla että tämä kysymys jää ikuisesti ratkaisematta. Täytyy tietysti ottaa sekin huomioon, että myös menneet ihmiset ovat tehneet virheitä. Voihan olla, että sellaista soitinta ei koskaan ole ollut olemassakaan, Porthanille on tullut vain pieni haksahdus.
- 2 Aliud citharae genus, vel barbiton, Harpu nostris vocatum, nomine a Svecis mutuato, prope duos cubitos est longum, et cubitum circiter latum, subtus apertum, tribus chordis orichalcinis ornatum, super guae plectrum setinis equinis constans (stråke) ultro citroque ducitur.
- 3 Mahtaisiko Retzius viitata tässä Suomesta tuomaansa soittimeen, joka Tukholman Musiikkimuseon esinekorissa olevan kuvauksen perusteella vaikuttaa jousisitran sukuiselta soittimelta? Soitinta ei löytynyt museosta enää vuonna 2004. Soitinkortissa on seuraava kuvaus soitimesta:
 Jouhi-kantele Suomi, Häme, Pielavesi. Numero 11051. Pituus 95 cm, leveys 11 cm. Jouhi-kantele (Stråkkantele) kaikukopalla. 5 kieltä joista yksi on kulkenut otelautaa pitkin ja neljä muuta ovat olleet luultavasti säestyskieliä. Viidestä kielestä on yksi messinkinen jäljellä. Otelautaa pitkin sekä otelaudan vierellä on skaalan jaot merkitty numeroin ja X:llä. Neljä kieltä puuttuu. Kansi on rikki tallan kohdalta.
- 4 Panum ei mainitse enää suomalaista jousisitraa Otto Anderssonin toimittamassa kirjassa, *Nordisk kultur XXV Musik och musikinstrument* vuonna 1934. Panum on kirjoittanut kirjaan artikkelin *Middelalderens Musikinstrumenter*.

Kirjallisuus

- Allmo, Per-Ulf Winter, Jan (1985) *Lirans hemligheter*. Stockholm: Musikmuseets skrifter 11.
- Andersson, Otto (1904) ”Bland Estlands svenskar” *Srifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland* 68. Förhandlingar och uppsatser 18/1904. Ss.155-177.
- Andersson, Otto (1907) ”Fornnordiska strånginstrument”. *Inhemska Musiktråfvanden*. Helsingfors: A.Apostolin kirjapaino.
- Andersson, Otto (1909) ”Altnordische ”Streichinstrumente” (Mit Demonstration von Instrumenten.)” *III: Kongress der Internationalen Musikgesellschaft. Wien, 25.-29 Mai 1909*. Ss.259-266.
- Andersson, Otto (1923) *Stråkharpans En studie i Nordisk instrumenthistoria*. Stockholm: Föreningen för Svensk kulturhistoria.
- Andersson, Otto (1930) *The Bowed-Harp*. London: William Reeves.
- Andersson, Otto (1934) ”Folkmusiken i Svenskestantland”. *Nordisk kultur XXV Musik och Musikinstrument*. Toim. Otto Andersson. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Andersson, Otto (1954) ”The Shetland Gue, the Welsh Crwth, and the Northern Bowed-Harp” *Budgavlen* 1954. N:o 1-4.
- Andersson, Otto (1970) ”The Bowed Harp of Trondheim Cathedral and Related Instruments in East and West”. *The Galpin Society Journal*, Vol 23/ Aug.1970, ss. 4-34.
- Bergelt, Styrbjörn (1979) ”Stråkharpans spelteknik”. *Riksinventeringens rapport* nr. 23. Stockholm.
- Gottlund, G.A. (1831) *Otava eli Suomalaisia Huvituksia*. Tukholmissa: M..G. Lundbergin kirjapaino.
- Itkonen, Erkki (1936) *A.A. Borenius-Lähteenkorva Kansanrunouden kerääjä ja tutkija*. Suomi V:18. Helsinki: SKS.
- Jetsu Laura (1995) ”Sissolan ja Lahohovin laulajat-keitä he olivat?” *Mekrijärven Sissola, runojen ranta*. Toim. Jorma Aho & Laura Jetsu.SKST 626. Helsinki:SKS.
- Laitinen, Heikki (2003) *Iski sieluihin salama, kirjoituksia musiikista*. SKST 942. Helsinki:SKS.
- Laitinen, Heikki (1986) ”Kun kalliot Kumisi”. Johannes Heikkilä haastattelee Heikki Laitista . *Viisikielinen* 1/1986, ss.12-17.
- Leisiö, Timo (1997) ”Lyyra ja säkkipilli Itämerellä. Ongelmakeskuksena sanat harppu ja pilli”. *Etnomusikologian Vuosikirja* 9. Helsinki: Suomen Etnomusikologinen Seura, ss.144-157.
- Leisiö, Timo (2002) ”Onko kantele aina ollut kantele?” *Musiikin Suunta* 3/ 2002, ss.50-74.
- Nieminen, Rauno (1984) *Jouhikko*. Kansanmusiikki-instituutin julkaisuja 13. Kaustinen: Kansanmusiikki-instituutti.
- Norlind, Tobias (1922) *Stråkharpans*. Svensk tidskrift for musikforskning.
- Norlind, Tobias (1936-39) *Systematik der saiteninstrumente herausgegeben von Dr. Tobias Norlind I Gesichte der Zither*. Stockholm: Fritzes K. Hofbuch Handlung.
- Nyman, G. J. (1906) *H.A. Reinholm*. Helsinki: SKS:n kirjapainon osakeyhtiö.
- Panum, Hortense (1915) *Middelalderens Strenginstrumenter Og deres Forløbere i oldtiden I Del. Strenginstrumenter uden gribebraet*. Kobenhavn: Lehmann& Stages Bokhandel.
- Panum, Hortense (1928) *Middelalderens Strenginstrumenter Og deres Forløbere i oldtiden. II Del. Strenginstrumenter med gribebraet*. Kobenhavn: P.Haase& Sons Förlag.
- Panum, Hortense (1934) *Middlealderens Musikinstrument* Toim. Otto Andersson. Nordisk kultur XXV Musik och Musikinstrument. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Porthan, Henrik Gabriel (1983/[1766-68]) *Suomalaisesta runoudesta*. Kääntänyt ja johdannon kirjoittanut

- Iiro Kajanto. SKST 389. Helsinki: SKS.
- Praetorius, Michael 1986/[1614-1621] *Syntagma Musicum*. New York: Oxford University Press.
- Retzius, Gustaf (1878) *Finska Kranier jämte några natus- och literatur-studier inom andra områden af Finsk Antropologi*. Stockholm: Central-Tyckeriet.
- Retzius, Gustaf (1881) *Finnland i Nordiska Museet. Några Bidrag till kannedomen om finnarnes gamla odling*. Stockholm: F.& G. Beijers Förlag.
- Salminen, Väinö (1921) "Mekrijärven runonlaulajia" *Kalevalaseuran vuosikirja I*. Helsinki: Otava.
- Suomen Kansan Sävelmiä (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia): *Hengellisiä sävelmiä*. Toim. Ilmari Krohn. 1898-1901. II 1-4 *Laulusävelmiä* I-IV. Toim. Ilmari Krohn. 1904-1933. III *Kansantansseja*. Toim. Ilmari Krohn. 1893-1879 (Uusintapainos: *Vanhoja pelimannisävelmiä*.1975.) IV 1 Runosävelmiä I. *Inkerin runosävelmät*. Toim. Armas Launis. 1910. IV 2 *Runosävelmiä II*. Karjalan runosävelmät. Toim. Armas Launis.1930. V *Kantele- ja jouhikkosävelmiä*. Johdannon kirjoittanut ja sävelmät julkaissut A.O. Väisänen. 1928
- Sihvo, Hannes (1977) "Gustaf Retziuksen tutkimusmatka Karjalaan 1873" *Kalevalaseuran vuosikirja 57*. Helsinki: WSOY.
- Timonen, Senni (2004) *Minä, tila, tunne. Näkökulmia kalevalamittaiseen kansanlyriikkaan*. SKST 963. Helsinki: SKS.
- Väisänen, Armas Otto (1917) "Suomen kansan sävelmäin keräys, vaiheet ja tulokset" *Suomi IV:16*. Helsinki: SKS.
- Väisänen, Armas Otto (1918) "Jouhikannel ja sen viimeiset soittajat" *Säveletär nr. 10—12/1918*.
- Väisänen, Armas Otto (1923) "Jouhikanteleen alkuperä" *Suomen Musiikkilehti nr. 7/1923*.
- Väisänen, Armas Otto 1926. "Soittaja haltian opissa" *Kalevalaseuran vuosikirja nr.6*. Porvoo:WSOY.
- Väisänen, Armas Otto (1928) "Kantele- ja jouhikkosävelmiä" *Suomen Kansan Sävelmiä osa V*. Helsinki: SKS.
- Väisänen, Armas Otto (1928) "Kantelerunojen todellisuuspohja" *Kalevalaseuran vuosikirja nr.8*. Porvoo: WSOY
- Väisänen, Armas Otto (1929) "Obin ugrilaisten lyyry-soitin. Sen rakenne, käyttö ja alkuperä". *Kalevalaseuran vuosikirja nr. 9*. Porvoo: WSOY.

Painamattomat lähteet

- Borenus, A. A. (1877a). Jyrki Sissosen harppusävelmä. SKS: Kansanrunousarkisto Borenus e) 556.
- Borenus, A. A. (1877b). Kulukirja ja muita muistiinpanoja. SKS:Kirjallisuusarkisto Boreniana:II 50
- Borenus, A. A. (1923). Kirje Otto Anderssonille 1.5.1923. Sibeliusmuseum. Otto Anderssonin kokoelmat.
- Niemi, A.R. (1909). Ilomantsin muistiinpanoja. SKS: Kansanrunousarkisto. A.R. Niemi 174 ja 317a.
- Reinholm, H.A. Suomen kansallismuseo H.A.Reinholmin arkisto, nr. 32
- Salminen, V. (1913a) SKS: Kansanrunousarkisto, Salminen, V. 1913, 14-16.
- Väisänen, Armas Otto (1917) *Suomalaisesta jouhikanteleesta (jauhikosta) ja sen soitoista*. Painamaton esitelmä. Väisänen aineistot, SKS Kirjallisuusarkisto.
- Väisänen, Armas Otto (1917) *Esitelmä jouhikanteleesta eli jauhikosta*. Suomalaisen seuran y.m:n Kalevala-juhlassa 21.2.1917. Väisänen aineistot, SKS: Kirjallisuusarkisto.
- Väisänen, Armas Otto (1925) *Jouhikko ja sen suhde muihin soittimiin*. Kansankonservatorion iltamissa 22.3.1925 pidetty esitelmä. Väisänen aineistot, SKS: Kirjallisuusarkisto.
- Väisänen, Armas Otto (1929) *Jouhikko, vanha suomalainen soitin*. Radioesityelmä 22.9.1929. Väisänen aineistot, SKS: Kirjallisuusarkisto.
- Väisänen, Armas Otto (1939) *Radioesityelmä Tukholmassa*. Väisänen aineistot, SKS: Kirjallisuusarkisto.
- Väisänen, Armas Otto (1956) *Den Finska Folkmusiken*. Ruotsin radiossa 19.6.1956 pidetty esitelmä. Väisänen aineistot, SKS: Kirjallisuusarkisto.